עידוד לאיכות חלב בישראל
רפורמה מקיפה לעידוד יעיל וצודק

יוסי מלול – משק הבקר והחלב
hmb-malul@icba.org.il
אפרים עזרא – המ"ב

מזה כמה שנים מתקיימת בין יצרני החלב, קופה סגורה של קנסות ופרסים על איכות חלב – "קרן גמישה". במאמר זה שאלנו על יעילות השיטה, "הצדק החברתי" שבה והשותפות של כלל חברי ענף החלב בשיפור האיכות. יש תשובות ראשונות וכולן בעד עצירה לבדיקה מחודשת

הנחת העבודה של כולנו שפרס-קנס על נושא מסוים מקדמת אותו. כך הדבר גם בתחום איכות החלב – ברור לנו שקנס על איכות נמוכה יביא לשאיפה לצאת ומהר מתחום הקנס וגם כדי לקבל פרס ובכך נשפר מאוד את איכות החלב. האומנם? האם מנגנון הקנס-פרס אכן עובד?

הנה השנה, 2012, הקנסות הכי גבוהים, הפרסים הכי גבוהים ויש הרעה במדד התאים הסומטיים! כנראה שהנושא לא פשוט כל-כך ויש בו מרכיבים נוספים מעבר למנגנון זה.

חשיבות איכות החלב

איכות החלב היא נושא מרכזי וחיוני בפעילות של כל השותפים לענף החלב – יצרנים ומחלבות.

איכות החלב נמדדת כיום בספירת חיידקים ובספירת תאים סומטיים (סת"ס), שתי הבדיקות מתבצעות במעבדה המרכזית לחלב ומדווחות באופן ישיר ומידי ליצרנים, למחלבות ולמועצת החלב.

- **ספירת החיידקים** נוגעת לאופן אחזקת מכון החליבה ושמירה על תקינות הציוד והיגיינת החליבה. שיפור בספירות יכול להתבצע באופן מהיר, בעזרת אנשי המקצוע (בעיקר ע"י מדריכי מאל"ה), חשיבות גדולה לשמירה תקינה על מערכות הקירור וניקיון ציוד החליבה במים חמים מאוד.

ככלל, הספירות טובות, מעל ל-99% של היצרנים נמצאים במצב הפרס או א'.

- **ספירת תאים סומטיים** – מדד איכות מרכזי מאוד בענף שיש לו חשיבות גדולה ועניין רב למחלבות וליצרנים.

ליצרנים – ספירות גבוהות מעידות על בריאות עטין לקויה, פגיעה בתנובת החלב ובפוריות הפרה. לפיכך, **יש ליצרנים אינטרס מובהק בשיפור הסת"ס.**

למחלבות – סת"ס נמוך כנראה משפר תפוקות ומאריך חיי מדף – גם להם יש אינטרס בסת"ס יותר נמוך.

ספירות סומטיים נבדקו תמיד במעבדת ההתאחדות – עד 1999 המחלבות שלחו למעבדה שתי דגימות לחודש ליצרן. לאחר הקמת המעבדה המרכזית המשותפת, נבדקת כל דגימת משלוח חלב של היצרנים גם לסומטיים.

ההתמודדות עם ספירות גבוהות היא מורכבת, קשה וארוכה וההצלחה אינה מובטחת לכולם. בחוברת זו, מצורף דף הדרכה כללי של **ד"ר שמוליק פרידמן**, מנהל מאל"ה של מועצת החלב ומאמר של **ד"ר גבי לייטנר**.

במאמר זה נתמקד בנושא התאים הסומטיים

איור 1. התפלגות איכות החלב בשנת 2011

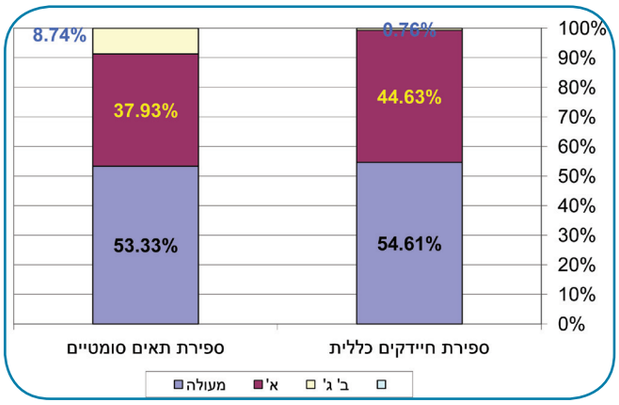

מה קורה בעולם

- דרישות החוק בעולם לסף עליון של הסומטיים – אירופה – 400, קנדה – 500, ארה"ב – 750. הסף לביצוע ייצוא מוצרי חלב לאיחוד האירופי הוא 400 אלף. **החישוב נעשה פעם בשלושה חודשים ועל פי ממוצע גיאומטרי שמקל יותר, בהשוואה לישראל.**
- המחלבות – בעיקר באירופה, מפעילות מגוון שיטות פרס-קנס, בהתאם לצרכים המיוחדים של כל מחלבה, על פי דרישות הייצור שלהן. אין הרבה פרסומים על השיטה כי זה חלק מה"סודות" של המחלבות.
- מוצאים טווח רחב של פרסים וקנסות – תמיד הקנס גבוה יותר מהפרס (כי יש בו הרבה פחות יצרנים).
- **הולנד** – לא נותנים פרסים כלל והקנסות מתחילים רק מעל ל-400 אלף סומטיים – רמת הסת"ס כמו שלנו. **הבסיס למודל זה הוא האינטרס**

□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□-4 □□□□□□ .indd 16 12/30/12 10:14 PM

הברור של הרפתן לשפר איכות ולשמור על פרה בריאה, פורייה ומניבה.

- מודל מעניין קיים **בדנמרק** שיש בה קווי דמיון רבים עם ענף החלב שלנו – נותנים פרסים עד רמה של 300 אלף ורק מעל ל-400 מתחילים לקנוס. שווה ללמוד את הסיבות למדיניות זו.

רמת סומטיים – באלפים	פרס – קנס
קטן מ-200	2% פרס
קטן מ-300	1% פרס
קטן מ-400	0%
קטן מ-500	4% –
גדול מ-500	10% –

ארצות הברית – הסף העליון הוא 750 אלף, אבל הרמה בפועל הרבה יותר נמוכה – 259 אלף. מעניינת התפלגות היצרנים על פי רמת הסומטיים – קרוב ל-50% מהיצרנים נמצאים מעל ל-400 אלף וכ-20% מהמשלוחים.

מתחת ל- אלפי סומטיים	בחלב הכולל אחוז	משלוחים אחוז	יצרנים אחוז
100	4.8	4.1	0.6
200	47.7	30.3	11.2
400	92.7	79,1	53,6
650	99.3	96.7	86.4
750	99.7	98.5	92.3

המקור – APHIS רפואה וטרינרית של משרד החקלאות, ספטמבר 2012

שיטת התגמול

כדי לעודד שיפור באיכות החלב הייתה נהוגה תמיד שיטת קנס-פרס. לקופה המשותפת תרמו היצרנים שנקנסו, המחלבות ומועצת החלב וניתן פרס קבוע ומוגדר לכל דרגת איכות.

חליבה לכד של חלב שלא נשלח למכל הכללי

בהדרגה ירדו המחלבות והמועצה מהקופה ומאז 2008 הונהגה, בהסכמה של ועדת איכות החלב במועצת החלב (שבה נכללים גם נציגי המגדלים), שיטת "קנס-פרס גמיש" – נקבעו ארבע דרגות של תאים סומטיים – מעולה (פרס), א' ("מחיר מטרה"), ב', ג'. כל הקנסות על ב' וג', חולקו לרפתנים בדרגת מעולה, בהתאם לגובה הקנסות בכל חודש.

חלב שבממוצע מעל ל-400 אלף סומטיים, לאחר 3 חודשים רצופים, לא נקלט במחלבה והופך לחלב "בפיקוח". כלומר, לפני כל איסוף הוא חייב להיבדק להיותו מתחת לתקן המאושר אחרת הוא מושמד.

בהדרגה החמירו בדרישות האיכות, העלו את שיעור הקנסות.

התנהגות המחלבות

כאמור, ספירת התאים הסומטיים חשובה למחלבות. רוב המחלבות אף נותנות פרסים לאיכות מעולה +, בד"כ ליצרנים מתחת ל-150 אלף סת"ס, וספירות חיידקים נמוכות במיוחד. יחד עם זאת, הן אינן מפרידות חלב מעולה (מתחת ל-150 אלף) וגם לא חלב "גרוע" (מעל ל-280 אלף שנקנס). הן קולטות ומערבבות את כל החלב לסילו אחד גדול במחלבה (לפחות 200 אלף ליטר).

מדוע אין המחלבות שותפות לקרן עידוד האיכות?

ממוצע סת"ס על פני שנים ברפת הישראלית

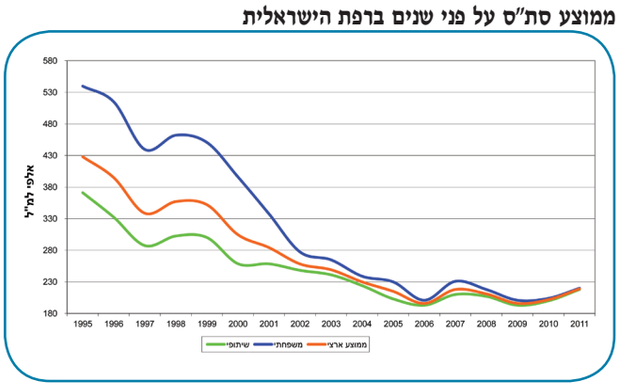

כדי לעודד שיפור באיכות החלב הייתה נהוגה תמיד שיטת קנס-פרס. לקופה המשותפת תרמו היצרנים שנקנסו, המחלבות ומועצת החלב וניתן פרס קבוע ומוגדר לכל דרגת איכות. בהדרגה ירדו המחלבות והמועצה מהקופה

מה קרה שהתעוררנו?

בשנה האחרונה, גם בגלל המאבק בענף, אנחנו עוסקים באינטנסיביות יותר גדולה בזיהוי ובעזרה לרפתנים חלשים. המועצה הקימה את פרויקט החונכות, ובשיתוף שה"מ עוסקים במשקי תת ביצוע. כולנו הכרזנו עד לאחרונה על "רפת מאמצת רפת".

נחשפנו מחדש ויותר מקרוב למקטע החלש ברפת שלנו.

חודש אוגוסט השנה היה חודש שיא בקנסות ובפרסים ויצרנים בדרגת מעולה קיבלו 3% תוספת איכות שהם מעל ל-6 אגורות לכל ליטר משווק.

זה הביא אותנו לשאול שאלות יסוד שמחייבות בדיקה מקיפה וגם התייחסות מחודשת:

1. האם שיטת הקנס-פרס אכן יעילה ומועילה ועד כמה היא מביאה לשיפור רפתות באיכות החלב?
2. מי הם היצרנים שמשלמים את הקנס, האם הם אוכלוסייה קבועה שמשלמת שוב ושוב?
3. האם גובה הקנס ראוי ונכון? האם הוא משיג את המטרה ומוציא רפתות מתחום הקנס?
4. איכות החלב היא נושא בעל חשיבות לכל חלקי הענף, מדוע רק היצרנים משלמים על שיפורו – האם לא ראוי שגם המחלבות והמועצה ישתתפו בקופה המשותפת, שהרי יש תועלות למחלבות ולתדמית הציבורית בשיפור האיכות?

□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□-4 □□□□□□ .indd 17 12/30/12 10:14 PM

5. האם יש מקום להחזיר את רוב הקנסות ליצרנים הנחותים, כדי לפעול לשיפור במערכות השונות? כולל סיוע בהשקעות תשתית וציוד.
6. האם יש לנו תמיד את התשובות המקצועיות לעלייה בסת"ס? מדוע בקיץ יש ירידה באיכות? האם הרצון לקבל יותר חלב בקיץ פוגע באיכותו?
7. האם רצועה רחבה של חלב עודף גורמת לירידה באיכות (משאירים "כל זנב" כדי להרוויח עוד ליטר מחוץ למכסה)?

אפרים עזרא, מנהל ספר העדר בהתאחדות, בדק את הנתונים בפועל - מנתוני משלוחי חלב לקחנו את חמש השנים האחרונות (2012 - 8 חודשים ראשונים) וניתחנו אותם במדדים שונים.

טבלה 1. כמות חלב מיוצרת, באלפי ליטרים - על פי דרגות סת"ס

פרס - קנס	פרס		קנס	קנס	מחיר מטרה
	גמיש	0.00%	2%	7%	2 ש"ח
	עד 220	280-221	325-281	מעל ל-325	
כמות חלב מיוצרת ברמה הארצית					
2008	63% - 735,535	320,504	69,993	4% - 46,559	1,172,591
2009	73% - 808,683	232,286	42,450	2% - 21,772	1,105,190
2010	70% - 793,249	274,159	45,641	2.4%- 26,037	1,139,086
2011	53% - 664,508	469,479	82,941	2.6%- 32,372	1,255,961
2012 -8 ח'	48% - 424,304	388,850	82,174	4.3%- 38,371	883,700
סך הכול	**62% - 3,426,280**	**1,635,277**	**323,198**	**164,987**	**5,556,528**

- בשנים האחרונות ניכרת ירידה בכמות החלב הארצית שנמצאת ברמת הפרס. הסיבות האפשריות ; קיץ קשה, צפיפות גבוהה יותר, בירור נמוך של פרות ואולי גם הקטנת התמריצים.
- מעל ל-90% מהחלב המיוצר נמצא בדרגות פרס ואדיש
- 2%-4% מהחלב המיוצר נמצא בדרגת קנס 7% ושיעור הנקנסים נמצא בעלייה עקיבה.

טבלה 2. תרומת הקנס (2%, 7%) לקופת הפרסים - באלפי ₪, מחיר 2 ₪ לליטר

	אג' לליטר	אג' לליטר	גבייה בש"ח	גבייה בש"ח	גבייה סך הכול	פרס אג' לליטר
	2%	7%	2%	7%		
2008	0.38	0.89	2,800	6,518	**9,318**	1.27
2009	0.21	0.38	1,698	3,048	**4,746**	0.59
2010	0.23	0.46	1,826	3,645	**5,471**	0.69
2011	0.50	0.68	3,318	4,515	**7,832**	1.18
2012- 8 חוד'	0.77	1.27	3,287	5,372	**8,659**	**2.04 !**

יצרנים שנמצאים בדרגה ג' (מעל 325 אלפי סת"ס) משלמים כ-60%-65% לקופת הפרסים.
בשנת 2012 הקופה תהיה כנראה מעל ל-11 מיליון ₪.

כ-130 רפתות בממוצע (13%) תורמות את כל הפרסים המחולקים לכ-500 רפתות (57%) בעלות איכות גבוהה.
בניתוח שנעשה ב"ספר העדר" ובחן 57 חודשי סת"ס רצופים, נמצאו 116 רפתות שהיו מעל 20 חודשים בקטגוריות 3 או 4 - קנס 2%,7%.

כמוכן, נמצאו 12 משקים שהופיעו מעל 40 חודשים במהלך התקופה.
ככל שהדרגה עולה (ספירת סת"ס גבוהה יותר) כך ממוצע כמות החלב המיוצרת לרפת קטנה - זה מעיד על כך שעיקר הנפגעים הם רפת משפחתית וקטנה - בשנת 2012 הצטרפו למעגל הנקנסות גם רפתות שיתופיות רבות.
דוגמה להמחשת עוצמת הקנס - רפת אלמונית עם 500 אלף ליטר ייצור

טבלה 3. מספר ממוצע של הרפתות שנמצאות בדרגות הסת"ס

	עד 220	280-221	325-281	מעל ל-325
2008	498	239	78	92
2009	587	196	60	49
2010	550	215	62	51
2011	466	272	86	57
2012	297	181	66	52
ממוצע	**476**	**220**	**70**	**60**

טבלה 4. ממוצע כמות חלב מיוצרת לרפת לפי דרגות סת"ס, באלפי ליטרים

	עד 220	280-221	325-281	מעל ל-325
2008	1,478	1,343	896	506
2009	1,379	1,186	704	448
2010	1,442	1,274	740	514
2011	1,426	1,724	965	562
2012 מתוקן שנתי	2,141	2,803	1,882	1,105

□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□-4 □□□□□□ .indd 18 12/30/12 10:14 PM

שמהם 80% בדרגה ג', קנס 7%. היא משלמת 14 אג' לליטר (מתוך 2 ₪ מחיר חלב) כפול 400 אלף ליטר שהם – 56,000 ₪ בשנה!!! גם בכמויות חלב נמוכות יותר הקנס הוא כבד מאוד.

מובן שרפתות אלה סובלות גם מתנובה נמוכה בגין בריאות עטין לקויה, חוסר יכולת לנהל מקצועית את הרפת, אי ביצוע ביקורת חלב חודשית, והעיקר חלקן סובל מהעדר דור צעיר להמשך קיום מכובד של הרפת בדרך כלל, מדובר ברפתות קשות יום ולהוסיף להם עוד מכה- זה אנטי "צדק חברתי"!

מה עולה מניתוח הנתונים?

1. אין כל הוכחה עובדתית לכך שהמנגנון הגמיש אכן משפר את איכות החלב. ממוצע ספירת הסת"ס בשנים 2008–2012 לא ירד אלא דווקא בעלייה.

איכות החלב חשובה לרפתנים והם עושים בעניין, בלי קשר הכרחי לגובה הפרס.

2. אין מגבלות לגובה הקנס-פרס וכך מגיעים לשיאים כמו השנה, בחודש אוגוסט חולקו כמיליון ₪ – 6 אג' לליטר לרפתות הטובות.
3. מספר הרפתות הנקנסות אינו יורד, לאורך זמן, ובארבע השנים האחרונות הוא אף בתהליך עלייה. זאת, על אף האינטרס הברור של הרפתן לשפר איכות וביצועים והנזק הכלכלי בגין הקנסות.
4. הרפתות הנקנסות הן רפתות קטנות יחסית וההערכה שהן די קבועות – הן מעבירות בכל שנה כ-8 מיליון ₪! לרפתות הגדולות ו"המוצלחות" יותר. מנגד הביצועים שלהם ירודים יותר בגלל סת"ס גבוה – הם נענשים משני הכוונים! השנה נגיע לשיא – מעל ל-11 מיליון ₪.
5. יש כנראה סיבות חיצוניות נוספות להרעה באיכות החלב, מעבר לפעולת היצרן, כמו קיץ קשה, מדיניות מרחיבה של חלב עודף, אי ביצוע מתמשך.

מסקנה

אין כל הצדקה עניינית, מקצועית ומוסרית, להמשיך בשיטת הקנס-פרס הגמיש במתכונתו הנוכחית. הוא לא משיג את המטרה של שיפור כולל באיכות ובהנעת יצרנים לתחום המעולה. הוא גורם להעברה דמיונית של מיליונים רבים מאוד מאוכלוסיות רפתנים חלשות לקבוצות חזקות יותר.

יש הכרח מידי לשנות את השיטה ולעבור למודל יעיל וצודק יותר

עקרונות השינוי הנחוץ באמצעים להנעת איכות החלב

1. יש חשיבות גדולה לקיום קרן לעידוד איכות החלב של רפתני ישראל ולמחויבות של כל חלקי הענף לשמירה קפדנית על איכות החלב.
2. מוצע שבקרן ישתתפו כל השחקנים בענף - יצרנים (קצת), מחלבות ומועצת החלב.
3. יש להוריד, באופן דרמטי מאוד, את גובה הקנסות ובפרט את קנס ה-7% ולהשלים את הקופה ממקורות חיצוניים.
4. נכון שגובה הפרס יהיה קבוע וידוע, שרפתנים יוכלו לתכנן על פיו.
5. חשוב להמשיך ולהגביר השקעה במשקים המתקשים – בהדרכה ייעודית, בליווי צמוד וגם אולי בסיוע להשקעות מוגדרות – אין להסתפק בקנסות בלבד.
6. יש לקיים מעקב צמוד אחר יעילות הצעדים שננקטים בשטח.
7. יש להתחשב בנושאי איכות החלב בעת קביעת מדיניות המכסות ועידוד חלב עודף.
8. חשוב לעודד מחקרים בתחום השפעת הסומטיים, ברמות הרלוונטיות, על הייצור במחלבות.
9. נכון לבצע למידה משותפת על מה שקורה במדינות מובילות בענף החלב העולמי, בכל הפרמטרים של איכות החלב הגולמי – ליצרנים ולמחלבות. עשינו כך בנושא הובלת חלב וביצענו שינוי אסטרטגי – העברת האחריות על ההובלה למחלבות והכנסת דוגם לכל מכלית.

החלטות הנהלת ההתאחדות

כל הנאמר לעיל הובא לדיון בהנהלת ההתאחדות והייתה הסכמה רחבה לצורך בשינוי שיביא לתוצאות וגם ייעשה בו צדק. ההנהלה החליטה על העמדה שתוצג בגופים המשותפים לעידוד האיכות בענף:

1. שיטת התמרוץ הנוכחית - "קרן גמישה" בין היצרנים בלבד תסתיים בסוף 2012.
2. מוצע לקיים דיאלוג עם המחלבות והמועצה, כדי לגבש מודל חדש ומוסכם, ברוח הצעות אפרים עזרא ויוסי מלול.
3. תוקם קרן איכות בהובלת ההתאחדות שתפעל בקרב היצרנים החלשים לשיפור האיכות.

טבלה 5. הצעת ההתאחדות לדיאלוג עם המחלבות

הדרגה	סומטיים באלפים	פרס - קנס
מעולה 1	לפי בחירת המחלבה	מחלבה
מעולה	מתחת ל-200	0.5%-1% פרס מחלבה
א' - טוב	עד 300	אין פרס-אין קנס
ב' - זקוק לשיפור	מעל 300	קנס 2%
ג' - פסול	מעל 400	קליטה מותנית - כמקובל כיום

קרן האיכות

1. שייכת ליצרני החלב וההתאחדות תוביל את השימושים בה.
2. כל קנסות ה-2% יועברו לקרן וייצברו בה.
3. ועדה במועצת החלב בראשות נציג יצרנים, תקבע קריטריונים לשימוש בכספי הקרן.
4. השימושים האפשריים - החזר ליצרנים לאחר שיפור, הגברת ההדרכה הממוקדת, בחינת סיוע בהשקעות משפרות איכות.
5. פעם בשנה לפחות, יתקיים דיון עם ניתוח נתוני הביצוע להקפת לקחים.

סיכום

לנוכח הלקחים של חמש שנות "קרן גמישה", מחליטה הנהלת ההתאחדות לבטל את אופן הפעלת הקרן ולפעול למודל חדש, נכון יותר, צודק יותר, יעיל יותר.

התקיימה ישיבה של ועדת האיכות במועצת החלב וסוכם בה להקים ועדה שתכין הצעה שתוגש למועצת המנהלים בינואר 2013 והחלטותיה יופעלו כבר בתחילת השנה.

התחלנו בדיאלוג עם השותפים לענף במטרה לגבש מתווה מוסכם לעידוד האיכות לחלב בישראל. ■

□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□-4 □□□□□□ .indd 20 12/30/12 10:15 PM